

ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Н.І.Білоконна

Статтю присвячено проблемі формування емоційної культури майбутнього вчителя початкової школи, яка є одним із аспектів професійної підготовки фахівця. Проаналізовано стан даної проблеми в психолого-педагогічній літературі. Автором зроблено висновок, що емоції є обов'язковим регулювальним компонентом пізнавальної діяльності особистості, оскільки вони поєднують розум з практичною діяльністю. Вміння регулювати власний емоційний стан можна вважати педагогічною майстерністю.

Зазначено, що емоційна культура – це не лише важлива складова педагогічної культури, а й необхідна умова творчої діяльності вчителя. Обґрунтовано зміст характеристик емоційної культури як динамічного утворення, її регулювальний вплив на пізнавальні процеси; визначено структуру, функції емоційної культури як важливої складової професійно-педагогічної культури спеціаліста.

Формування емоційної культури забезпечується цілісним процесом професійно-педагогічної підготовки.

Ключові слова: професійна підготовка, емоції, пізнавальна діяльність, педагогічна майстерність, емоційна культура, структура й функції емоційної культури, професіоналізм вчителя, початкова школа.

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Н.И.Билоконна

Статья посвящена проблеме формирования эмоциональной культуры будущего учителя начальной школы, которая является одним из аспектов профессиональной подготовки специалиста. Проанализировано состояние данной проблемы в психолого-педагогической литературе. Автором сделан вывод, что эмоции обязательно регулятивным компонентом познавательной деятельности личности, поскольку они сочетают ум с практической деятельностью. Умение регулировать собственное эмоциональное состояние можно считать педагогическим мастерством.

Отмечено, что эмоциональная культура – это не только важная составляющая педагогической культуры, но и необходимое условие творческой деятельности учителя. Обосновано содержание характеристик эмоциональной культуры как динамического образования, ее регулирующее влияние на познавательные процессы; определена структура, функции эмоциональной культуры как важной составляющей профессионально-педагогической культуры специалиста. Формирование эмоциональной культуры обеспечивается целостным процессом профессионально-педагогической подготовки.

Ключевые слова: професійна підготовка, емоції, пізнавальна діяльність, педагогічне мастерство, емоційна культура, структура і функції емоційної культури, професіоналізм учителя, начальна школа.

EMOTIONAL CULTURE AS THE MAIN COMPONENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHER PROFESSIONALISM

N.I. Bilokonna

The article is devoted to the problem of emotional culture of a future primary school teacher forming. This quality is considered to be one of the important aspects of a professional teacher preparation. The analysis of its state in psychological literature has been done. The author draws the conclusion that emotions are regulating components of a cognitive activity of a personality since they unite intelligence with practical activity. Regulating emotions is considered to be an ability of pedagogical mastership. It has been also stated that the emotional culture is not only the important component of pedagogical culture but is the necessary condition of the creative activity of a teacher. The contents of characteristics of the emotional culture as the dynamic formation and its influence on cognitive processes are grounded. The structure and functions of the emotional culture as the main component of professional pedagogical culture of a specialist are defined. Forming of an emotional culture of a teacher is ensured by the whole process of a professional pedagogical preparation.

Keywords: professional preparation, emotional, cognitive activity of a personality, pedagogical mastership, emotional culture, structure and functions of the emotional culture, professionalism, primary school.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті зазначається, що освіта є «засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, одвічним чинником модернізації суспільства, зміцненням авторитету держави на міжнародній арені» [6, с.4]. Успішне виконання цих завдань можливе за умов модернізації системи освіти, ключовими позиціями якої мають стати принципи відродження національно-культурних традицій українського

народу, демократизація та гуманізація всього навчально-виховного процесу, що потребує нового підходу до організації професійної підготовки майбутніх учителів.

Видатний вітчизняний педагог В.Сухомлинський зазначав, що емоційне виховання починається з розвитку культури почуттів та сприймання: «Витонченість почуттів, емоційно-естетичне ставлення до довколишнього середовища, до самого себе залежить від культури почуттів та сприймання. Чим більше витончене почуття та сприймання, тим більше бачить, чує особистість у довколишньому світі відтінків, тонів, напівтонів. Чим глибше виражається особистісна емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширше емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини» [11, с.47].

У контексті педагогічної освіти підготовці вчителя початкової школи належить особливе місце, адже саме початкова ланка освіти в Україні визначена як обов'язкова фундаментальна, необхідна для подальшого життя й навчання дитини; як навчальна і виховна діяльність, що органічно поєднує родинне та соціальне виховання, є максимально пристосованою до природних особливостей та індивідуальних здібностей, інтересів і потреб дитини. Неперервний загальний професійний розвиток учителя початкових класів, якого можна досягти лише за умов багаторівневої підготовки педагога й ефективного функціонування педагогічних закладів, значною мірою забезпечує підвищення якості сучасної початкової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування культури особистості, різних її аспектів привертала увагу багатьох дослідників. Так, зокрема, теоретико-методологічний аспект проблеми досліджували М.Бахтін, М.Бердяєв, В.Соловйов, М.Фромм; питання моральної культури знайшли своє відображення в працях Т.Біленко, О.Богданової, С.Коннікової, В.Толстих; сутність естетичної культури визначалась у роботах М.Киященка, М.Лейзерова та ін. Значний внесок в обґрунтування психологічного аспекту культури почуттів зробили Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, В.Вілюнас, Г.Костюк, С.Рубінштейн, Б.Теплов, П.Якобсон та інші.

Увагу вчених все більше привертає проблема емоційної культури особистості, що знайшла своє висвітлення в роботах В.Гаврика, Б.Додонова, Л.Кондрашової, І.Могилай, І.П'ятницької-Позднякової, Л.Сбітневої, В.Семке, Л.Соколової, М.Телешевської та інших, де здійснюється спроба теоретично обґрунтувати зміст важливих характеристик емоційної культури, визначити можливості навчального процесу у формуванні такого складного особистісного утворення, що виступає важливою характеристикою педагогічного професіоналізму.

Сучасна психологія розкриває поняття емоції (від лат. *emoveo* – хвилюю, збуджую) як особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами й мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання (задоволення, радості, страху тощо) значущість для життєдіяльності індивіда явищ і ситуацій, які діють на нього. Більшість науковців (І.Булах, Л.Долинська, Л.Зінченко, Н.Зубалій, Т.Зелінська, Т.Лисянська, З.Огороднійчук, О.Скрипченко та ін.) наголошують, що, супроводжуючи практично будь-які вияви активності суб'єкта, емоції є одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності й поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб [7, с.220]. Наші спостереження свідчать, що емоції оцінюють дійсність і доводять свою оцінку до організму мовою переживань. Емоції погано піддаються вольовій регуляції, їх важко викликати за власним бажанням.

Мета статті – схарактеризувати емоційну культуру як динамічне особистісне утворення та важливий показник професіоналізму майбутнього вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатовікової історії вивчення емоцій виникали різні теорії, що в деяких випадках є суперечливими, а іноді взаємовиключними. Теорії емоцій можна поділити на три групи.

До першої групи належать праці М.Мейр, Е.Дафф, Дж.Грей, М.Бентл, у яких автори відмовляють терміну емоція в будь-якому науковому визначенні.

Другу групу складають роботи, у яких визнається існування проблеми емоцій, але розкриваються, переважно, їхні фізіологічні аспекти (теорія американського психолога У.Джеймса і його послідовників В.Кеннона та Ч.Шеррінгтона).

За визначенням К.Ізарда, емоція – «це складний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий (мімічна діяльність) та феноменологічний (переживання) аспекти» [3, с. 213].

Відповідно до інформаційної теорії П.Симонова, «емоція є відображенням мозком людини певної актуальної потреби (якості, величини) та вірогідності задоволення, яку суб'єкт мимоволі оцінює на основі природженого або раніше набутого досвіду» [10, с.34]. Автор висловив припущення, що негативні емоції виникають за браком інформації для організації дій у процес задоволення потреб. Дослідник вважає, що ймовірність реалізації інформації, достатньо для досягнення мети на рівні антипатії, є основою позитивних емоцій і тим самим наголошує на важливості когнітивного компонента в організації емоцій людини.

Третю групу складають праці, у яких досліджується феноменологія емоцій. К.Кайзерлінг у праці «*La vie Intime*» (інтимне життя) охарактеризував людську душу як «організм почування емоцій»: «Якщо людина – істота, що головним чином відчуває, то всякий поступ, який зменшує чуттєвість людини або калічить, – це хибна дорога, що веде до втрати людського образу» [4, с.98].

Отже, динаміка уявлень про емоції зазнала суттєвих змін – від повного заперечення суто фізіологічної обумовленості до визнання необхідності психологічного дослідження емоцій, в основі якого – припущення про певний зміст, властивий емоційному переживанню як такому.

Наукові дослідження О.Тихомирова, В.Поплужного, А.Васильєва розкривають регульовальний вплив емоцій на розумові процеси та стверджують, що інтелектуальні емоції обов'язково присутні при розв'язанні розумових завдань.

Відповідно до пізнавальних процесів, підкреслює В.Віллонас, емоції виступають не тільки в пасивній ролі «залежного» процесу, а й у розвитку формування вищих психічних функцій, образного відображення дійсності у людських відчуттях, сприйняттях, уявленнях та їхнього осмислення в абстрактно-логічних формах. Дослідник зазначає, що основна первинна функція емоцій (оцінна) не скасовується, вона удосконалюється, досягаючи складних форм, підводить до створення найвищої психічної здібності – емоційного відображення, осмислення та управління (регулювання) дійсності [1, с. 35].

Якщо раніше проблема ролі емоцій зводилась до визнання лише їхнього впливу на різноманітні процеси життєдіяльності, то сьогодні все частіше висловлюється думка про те, що емоції не просто пов'язані з пізнавальними процесами, а є обов'язковими регульовальними компонентами. Так, С.Рубінштейн вважав, що в емоціях особистості можна виділити три сфери: органічне життя, інтереси матеріального порядку, духовні потреби, позначивши їх, відповідно, як «органічну (афективно-емоційну) чутливість, предметні почуття й узагальнені світоглядні почуття» [8, с.76]. Предметні почуття пов'язані з оволодінням окремими видами діяльності та поділяються на матеріальні, інтелектуальні й естетичні. Світоглядні почуття пов'язані з мораллю, ставленням людини до світу, людей, соціальних подій, матеріальних категорій, цінностей.

Отже, на підставі аналізу наукової літератури можемо дійти висновку, що емоції людини пов'язані з потребами та відбивають стан, процес, результат їх задоволення. Саме вони свідчать про те, що на даний момент хвилює людину, які потреби й інтереси для неї є актуальними. Емоції не просто поєднують розум з практичною діяльністю, а надають їм енергію, відіграють суттєву роль у процесах міжособистісної оцінки, у взаємній регуляції поведінки.

Накопичення знань про емоції, емоційний фактор у вихованні особистості, у збагаченні морального, духовного багажу дозволили дослідникам емоційної сфери детальніше конкретизувати саме поняття емоційна культура. На необхідність володіти власними емоціями вказують К.Динейка, М.Телешевська та інші. Дослідники наголошують на тому, що вміння стримувати себе від емоційних спалахів, контролювати свій стан – це мистецтво самоуправління, яким може оволодіти кожен [12, с.93].

Емоційна культура має такі основні характеристики: повноту, цілісність, інваріантність. Про повноту емоцій свідчить багатство почуттів, що переживає людина, розмаїття способів їх прояву. Цілісність означає, що в емоційній культурі немає суперечливих переживань, спостерігається узгодженість між усвідомленням своїх почуттів зовнішнім їх виразом, між розумінням почуттів інших та їх співпереживанням, вираженням у почуттях. Інваріантність визначається тим, наскільки стабільно, надійно вона виявляється в різних сферах діяльності, пізнання, спілкування.

Дослідники емоційної культури (А.Васильєв, В.Поплужний, О.Тихомиров, А.Запорожець, Я.Неверович, О.Чебикін, П.Симонов, С.Раппопорт та ін.) підкреслюють, що вона виконує всі ті функції, які властиві почуттям взагалі: сигнальну, регулятивну, оцінну та інші. Відмінність полягає в тому, що вона розширює, поглиблює, удосконалює ці «природні» емоційні функції, що виявляються як у загальній динамічній життєдіяльності, так і в певних сферах. Виникають сукупні явища емоційної культури, своєрідні емоційні ансамблі, які виконують схожі функції, що дають право інтегрувати їх у певну емоційну підсистему.

Підсистема емоційної культури пов'язана з ідентифікацією спілкування та виконує, в основному, дві функції:

- 1) – нормативну, яка полягає в тому, що почуття як засоби емоційного реагування не здійснюються інстинктивно, як прості відповіді на ситуаційні стимули, а базуються на певних емоційних стандартах;
- 2) – комунікативну, що відбувається на основі усвідомлення ідентичності особистісних потреб з інтересами інших членів певної спільноти.

Емоційна культура, спрямована на діяльність, творчість, виконує такі функції:

- адаптивну – пристосування до вимог діяльності в плані темпоритму, свободи дій, що позитивно впливає на професійне становлення особистості;
- творчу (конструктивну), що дозволяє вийти за межі сьогодення у сферу творчості;

- розрядки, що нейтралізує негативні почуття позитивними, діяльнісно-творчими: ентузіазмом, самовідданістю, почуттям змагання тощо.

Емоційна культура, що спрямована на пізнання дійсності, виконує функції: інформаційну, захисну, прогностичну. Засвоєння інформації неможливе без усвідомлення, збереження та трансляції. Це стає можливим завдяки присутності в пізнавальних процесах так званих інтелектуальних почуттів. Емоційна культура включається в передбачення людини, завдяки чому створюється оптимістична спрямованість на досягнення поставлених цілей. Отже, емоційна культура, маючи поліфункціональний характер, спрямована на забезпечення цілісності психічного життя, цінності особистісного буття.

Поняття емоційна культура вчителя відсутнє в психологічних і педагогічних словниках, підручниках з педагогіки вищої школи. На сьогодні не існує єдиної системи розвитку емоційної культури майбутнього вчителя початкової школи. Наші спостереження свідчать, що хоча студенти й отримують певні знання та уміння, які є складовими емоційної культури, але вони не завжди можуть їх використати в практичній діяльності. Саме це, на нашу думку, є суттєвою перешкодою професійного становлення майбутнього фахівця.

О.Кулеба (2000 р.) розуміє емоційну культуру вчителя як складне структурне утворення, становлення компонентів якого визначається результатом опанування студентами функцій педагогічної діяльності та умовами реалізації їхніх творчих можливостей. Показниками емоційної культури вчителя, на думку дослідниці, є такі компоненти: емоційне багатство, тезаурус особистості, загальна емоційна спрямованість особистості, емпатія, креативність, рефлексія, емоційно-вольова регуляція поведінки й діяльності.

Для нас принципово важливим є те, що емоційна культура вчителя неможлива без високого рівня загальної культури та професійної підготовки: психолого-педагогічної компетентності, професійно-етичної вихованості, мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності. Формування емоційної культури вчителя початкових класів забезпечується цілісним процесом професійно-педагогічної підготовки, зміст і структура якого проектується у відповідності до її складових. Виконання цієї роботи в умовах сучасної університетської освіти відбувається під час вивчення психолого-педагогічних та методичних дисциплін, різних видів педагогічної практики (пасивна навчальна, практика в оздоровчих таборах, навчально-виробнича).

Індивідуально-творчий підхід до навчання й виховання студентів спирається на їхню активну суб'єктну позицію. За таких умов можна сформувати в майбутніх учителів початкових класів загальнолюдську та професійну культуру. Актуальним залишається висновок Л.Виготського про те, що робота думки – це мистецтво особливого емоційного мислення, тому такі властивості особистості, як емоційна спрямованість, емоційні знання й уміння, що складають основу емоційної культури, повинні формуватися в процесі творчої діяльності [2, с. 215].

Наші спостереження свідчать, що сьогодні професійно-педагогічні знання й уміння є необхідним, але недостатнім критерієм професіоналізму й майстерності майбутнього вчителя. Ми поділяємо думку В.Сластьоніна про те, що продуктивність педагогічної діяльності і конкурентоспроможність фахівця обумовлена високим рівнем загальної та професійно-педагогічної культури, важливою складовою якої є емоційна культура.

Сучасна початкова школа, за визначенням академіка О.Савченко, – це особлива освітня система, оскільки вона має множини елементів, які перебувають у певних зв'язках та відношеннях і в сукупності утворюють єдність. Початковій ланці освіти притаманні такі особливості:

- 1) відносна тривалість, самостійність і завершеність цього етапу;
- 2) цілісність навчально-виховного процесу;
- 3) взаємозв'язок між урочною й позаурочною роботою, попереднім і наступним етапами освіти;
- 4) багатопредметність навчання й систематичність міжпредметних зв'язків;
- 5) цілеспрямоване формування навчальної діяльності, яка вперше стає для учнів провідною;
- 6) керування навчально-виховним процесом здійснює один учитель [9, с.32-33].

Початкова школа має бути школою радості, тому майбутнього вчителя необхідно підготувати до педагогічної діяльності так, щоб він зміг у навчально-виховному процесі подарувати своїм вихованцям почуття справжнього успіху.

Специфіка роботи вчителя початкових класів полягає не стільки в тому, щоб навчити дітей багатьом необхідним речам, скільки прищепити любов до навчання, навчити вчитися. Треба домогтися не лише засвоєння учнями теоретичних знань, але й активізувати їхні почуття, впливати на емоційну сферу психіки молодшого школяра. Необхідність емоційного забарвлення педагогічного впливу певним чином зумовлює особливості методики навчання й виховання, зокрема встановлена емоційний контакт з дітьми на кожному уроці, створити певний емоційний фон занять. Уміння відчувати, скерувати психологічний стан учня в потрібному емоційному напрямку становить сутність педагогічної майстерності вчителя початкової школи.

Кожен урок у початкових класах несе в собі глибокий потенціал адекватно виявляти, регулювати емоції, викликані під час навчального процесу. При цьому успішною можна вважати таку діяльність учителя, у якій дидактична спроможність тісно пов'язана з експресивною.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, емоції є відображенням реальної дійсності й тісно пов'язані з потребами особистості. Позитивні емоції значно підвищують якість пізнавальної діяльності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Емоційна культура – це важлива особистісна складова майбутнього вчителя початкової школи, показник його професіоналізму. Саме тому проблема її формування набуває особливої актуальності в умовах сьогодення.

Література

1. Вилюнас В.К. Психологические мотивы и мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Педагогика, 1990. – 195 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Лев Семенович Выготский ; под.ред. В.Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 387 с.
3. Изард К. Психология эмоций / К.Изард. – перевод с англ. – СПб.: Питер, 1999. – 464с.
4. Кайзерлінг К. Інтимне життя / К.Кайзерлінг – перевод с англ. – Берлін, 1981. – 187 с.
5. Кондрашова Л.В. Гармонізація інтелектуального та емоційного факторів навчання в забезпеченні якості освіти учнів : монографія /Лідія Валентинівна Кондрашова. – Кривий Ріг: КПУ, 2008. – 274 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХ ст. // Педагогічна газета. – 2001. – Липень №6. – С. 4.
7. Загальна психологія: Підручник /За ред. Л.Ю.Трофимова. – К.:Знання,1999. – 365 с.
8. Рубинштейн С.Л. Общая психология /Сергей Львович Рубинштейн. – М. : Наука, 2000. – 215 с.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти /Олександра Яківна Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
10. Симонов П. Эмоциональный мозг / П.Симонов. – М. : Просвещение, 1981. – 159 с.
11. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям : Избранные произведения: в 5 т. / Василий Александрович Сухомлинский. – К. : Рад. школа, 1976. – Т.3. – 623с.
12. Телешевська М. Емоції здоров'я / М.Телешевська. – К. : Знання, 1978. – 164 с.